

<https://doi.org/10.26565/2220-8089-2024-45-03>

УДК 323:316.4

Антон Олександрович Авксентьєв

старший викладач кафедри політології, канд. політичних наук,
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна,
майдан Свободи, 4, Харків, 61022,
a.avksentiev@karazin.ua, <https://orcid.org/0000-0003-0442-2561>

ДОВІРА ДО ВЛАДИ В УМОВАХ ПОВНОМАСШТАБНОГО ВОЄННОГО ВТОРГНЕННЯ РФ В УКРАЇНУ: ЗАГАЛЬНОУКРАЇНСЬКИЙ ТА ХАРКІВСЬКИЙ МІСЬКИЙ ВИМІРИ

Визначено динаміку довіри до влади в умовах повномасштабного воєнного вторгнення Російської Федерації в Україну. На матеріалі загальноукраїнських соціологічних опитувань проаналізовано тенденції зміни рівня довіри до президента України та схвалення напрямку руху стану справ у країні протягом 2022-2024 років. На матеріалі муніципальних опитувань проаналізовано динаміку довіри до Харківського міського голови та схвалення руху стану справ у місті. Аргументовано, що стрімке зростання підтримки президента та загальної позитивної оцінки напрямку руху стану справ у країні після повномасштабного воєнного вторгнення РФ в Україну в 2022 році релевантно пояснюється в рамках політологічної концепції «rally-round-the-flag». Розкрито зміст цієї концепції, яка встановлює прямий причинно-наслідковий зв'язок між виникненням безпекової загрози надзвичайно високого рівня для держави і суспільства та обмеженим у часі зростанням довіри до влади і підтримки її курсу. Виявлено, що після стартового стрімкого зростання довіри до президента України та його курсу в 2022 році спостерігається низхідний тренд у динаміці суспільної підтримки. Відзначено, що після двох років повномасштабного воєнного вторгнення РФ в Україну більшість громадян перестало позитивно оцінювати напрямок руху стану справ у країні. Доведено, що «електоральним бенефіціаром» від викликаного війною «rally-round-the-flag» може бути не лише центральна влада та особисто президент, а й представники місцевої влади. Акцентовано, що більш тривалі прояви ефекту «rally-round-the-flag» на рівні окремої громади можуть пояснюватися безперервно високою інтенсивністю зовнішньої загрози для мешканців.

Ключові слова: довіра до влади, соціологічні опитування, російсько-українська війна, «rally-round-the-flag», Україна, Харків.

Як цитувати: Авксентьєв, А.О. 2024. Довіра до влади в умовах повномасштабного воєнного вторгнення РФ в Україну: загальноукраїнський та харківський міський виміри. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, серія «Питання політології»* 45: 21-31 <https://doi.org/10.26565/2220-8089-2024-45-03>

In cites: Avksentiev, Anton. 2024. Trust in the authorities in the conditions of a full-scale military invasion of the RF into Ukraine: All-Ukrainian and Kharkiv urban dimensions. *The journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series «Issues of Political Science»* 45: 21-31 <https://doi.org/10.26565/2220-8089-2024-45-03> (in Ukrainian).

© Авксентьєв А.О., 2024.

This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0.

Після повномасштабного воєнного вторгнення Російської Федерації в Україну 24 лютого 2022 року в українському суспільстві спостерігався надзвичайно високий рівень згуртованості. В політичній площині, зокрема, ця консолідація втілювалася в стрімке зростання довіри до державних інституцій і влади, у підтримку обраного курсу та загальну позитивну оцінку напрямку руху стану справ у країні. Втім, виникають питання, наскільки довготривалими можуть бути подібні трансформації суспільної думки, і протягом якого часу зберігається високий рівень позитивних оцінок поточної ситуації та довіри до влади. Особливої актуальності ці питання набувають під час дії воєнного стану, коли унеможливлено проведення виборів у передбачені Конституцією України терміни. За таких умов саме довіра громадян до влади як ключовий фактор її легітимації виходить на перший план – зокрема, про це свідчать і результати оприлюдненого в липні 2024 року дослідження «Інструменти легітимації влади в Україні в період дії режиму воєнного стану» (Зеленько, Кононенко, Овчар, Ситник 2024).

У політичній науці для пояснення суспільної консолідації під час викликів надзвичайної інтенсивності використовується концепція «rally-round-the-flag», яка на нашу думку, вдало пояснює динаміку довіри до влади в Україні в 2022-2024 роках. У своєму дослідженні ми обмежуємось саме цим хронологічним періодом та не розглядаємо суспільну консолідацію часів Помаранчевої революції або Євромайдану. Також ми не розширюємо предмет дослідження на всі можливі аспекти суспільної консолідації, а фокусуємось на більш вузьких, персоніфікованих і наближених до електорального виміру політики аспектах (довіра до влади, а також ставлення до напрямку руху стану справ як непрямий індикатор оцінки громадянами дій влади). Варто відзначити, що слово «rally» має декілька можливих перекладів на українську, але за замістом найточнішим перекладом ефекту «rally-round-the-flag» є «ефект гуртування навколо прапора» (навіть у варіанті, де «rally» перекладається як «мітинг», сенс цього слова у «зібранні разом», тобто певній формі згуртування). Саме таке формулювання можна зустріти в більшості україномовних публікацій, що посилаються на цю концепцію, а також саме воно найбільшою мірою відповідає базовому сенсу змісту концепції.

Першим ефект «rally-round-the-flag» відносно рівня довіри громадян до влади у 1970 році описав американський політолог Дж. Мюллер у статті «Presidential Popularity from Truman to Johnson». За його гіпотезою, зростання популярності президента може відбуватися внаслідок драматичного і гострого міжнародного конфлікту, який безпосередньо зачіпає президента та протистоїть нації в цілому (Mueller 1970). За останні пів століття «ефект гуртування навколо прапора» став доволі популярним об'єктом політологічних досліджень, в яких аналізувались різноманітні національні кейси. Зокрема, такі дослідження проводили М. Хетерінгтон, Й. Лі, Д. Куйперс, Т. ван дер Мір, Е. Хандсен, Ю. Фейнштейн, Дж. Мюррей, А. Контіель та інші автори. Водночас, вкрай важко вписати український кейс в актуальний порівняльний контекст із іншими країнами, бо в абсолютній більшості наукових джерел, присвячених аналізу «rally-round-the-flag», досліджуються незіставні для нашої ситуації випадки. Дослідників «rally-round-the-flag» умовно поділяють на два основних напрями – «школу патріотизму» та «школу громадської думки» (Hetherington, Nelson 2003). «Школа патріотизму» пояснює зростання довіри до президента тим, що під час міжнародних криз громадяни розглядають його як символ національної єдності. Натомість «школа громадської думки» акцентує на зменшенні критики влади під час війни, що й зумовлює збільшення її підтримки. Головними спільними сутнісними рисами різних авторських підходів у рамках концепції «rally-round-the-flag» є такі:

по-перше, вони встановлюють прямий причинно-наслідковий зв'язок між виникненням загрози надзвичайно високого рівня та зростанням довіри до влади і підтримки її курсу;

по-друге, ця загроза носить не символічний характер, а є прямою загрозою безпеці та життю громадян (найчастіше «rally-round-the-flag» виникає внаслідок військових конфліктів чи терористичних актів, однак із 2020 року активно досліджувався вплив на «rally-round-the-flag» загроз від епідемії Covid-19);

по-третє, концепція «rally-round-the-flag» виходить із обмеженості в часі ефектів зростання довіри до влади та позитивних оцінок поточної ситуації (загалом, у подібних дослідженнях робиться спроба кількісної оцінки довготривалості таких ефектів).

У цій статті ми використовуємо базовий підхід Дж. Мюллера щодо обмеженого в часі впливу військових загроз надзвичайної

інтенсивності на зростання довіри до влади. При цьому ми використовуємо концепцію «rally-round-the-flag» на двох рівнях: по-перше, на загальнонаціональному по відношенню до підтримки президента та оцінки громадянами загального напрямку руху справ у країні; по-друге, на харківському міському рівні по відношенню до підтримки міського голови та оцінки напрямку руху справ у місті.

Доповнення нашого дослідження аналізом цього другого міського рівня видається актуальним щонайменше з двох міркувань. По-перше, через глобальне значення Харкова в російсько-українській війні. Протягом усього періоду 2022-2024 років російські війська продовжують докладати значних зусиль для дестабілізації ситуації в місті, втрати керованості, сіяння панічних настроїв та розколу серед мешканців тощо. Відповідно, додатковий фокус на прифронтовому Харкові дозволяє краще зрозуміти ситуацію з суспільною згуртованістю та довірою до влади в умовах безперервного ворожого тиску надзвичайної інтенсивності. По-друге, в розглянутих нами дослідженнях «rally-round-the-flag» «електоральним бенефіціаром» (тобто, суб'єктом, довіра до якого зростає, що може мати вплив на результат майбутніх виборів) цього ефекту завжди вважається центральна влада. І ми вбачаємо певну новизну дослідження в тому, щоб перевірити гіпотезу про відповідні символічні бенефіції від «rally-round-the-flag» (зокрема, зростання довіри) для міського голови, а не лише президента. Важливо підкреслити, що ми не співставляємо функціонал та повноваження президента України та голови окремої громади, а розглядаємо показники довіри до цих обраних на виборах політиків у методологічній рамці концепції «rally-round-the-flag».

Протягом 2022-2024 років вже з'явилося декілька досліджень впливу повномасштабної російсько-української війни на довіру до влади. При цьому такі дослідження можна поділити на три напрямки: по-перше, аналіз впливу на довіру до української влади з боку громадян України, по-друге, аналіз відповідного впливу війни на підтримку влади в РФ, по-третє, аналіз впливу на інші країни, що безпосередньо не беруть участі у бойових діях. Вплив повномасштабної війни на довіру до української влади (із застосуванням концепції «гуртування навколо прапора») зустрічаються, зокрема, в аналітичних публікаціях А. Горбачика (Горбачик 2022), М. Рябчука (Рябчук 2023), Р. Гринюка

(Гринюк, Гуцуляк 2023), О. Князевої (Князева 2023), у Пресрелізі А. Грушецького (Грушецький 2023), в аналітичній записці Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України (Політична безпека України 2023), Р. Мініча (Мініч 2024). А, наприклад, у концептуальній статті К. Кізілової та П. Ноппіс «Rally around the flag» effects in the Russian–Ukrainian war» акцент зроблено на ймовірному розрахунку Володимира Путіна викликати «ефект гуртування навколо прапора» та збільшити свою підтримку всередині Росії як однієї із головних цілей розв'язання війни (Kizilova, Norris 2024). Прикметно, що під впливом війни двох країн ефекти консолідації та зростання довіри до влади можуть виникати і в інших (при цьому досить віддалених) державах. На матеріалі Японії, Чехії та Уругваю це досліджується в статті японських політологів К. Фукумото і Т. Табучі «The rally 'round the flag effect in third parties: the case of the Russian invasion of Ukraine» (Fukumoto, Tabuchi 2023). Вплив російської агресії на проєвропейську консолідацію в ЄС аналізується в дослідженні К. Штайнера зі співавторами (Steinher, Berlinschi, Farvaque, Fidrmuc, Harms, Mihailov, Neugart, Stanek 2023), а також статті К. Герінга (Gehring 2022) – обидва аналізи доходять висновку про посилення європейської консолідації у 2022 році. Втім, вже станом на осінь 2024 р. (зокрема, після виборів до Європарламенту та низки інших електоральних кейсів у Нідерландах, Німеччині, Австрії, Франції тощо) ця теза про європейську консолідацію та довіру до влади виглядає більш суперечливою. Водночас, це не спростовує концепцію «rally-round-the-flag», а лише нагадує про її ключовий принцип обмеженості дії цього ефекту в часі.

Мета цієї статті – дослідити динаміку довіри до влади в 2022-2024 роках у загальноукраїнському та харківському міському вимірах.

Перш за все, потрібно окреслити методологічні нюанси та складності дослідження довіри до влади в розпал російсько-української війни. Оскільки проведення виборів на час воєнного стану унеможливлено, аналіз не може ґрунтуватися на електоральній статистиці. Натомість єдиною джерельною базою для аналізу слугують дані кількісних соціологічних досліджень. Сама по собі релевантність соціологічних опитувань в умовах повномасштабної війни є окремою науковою проблемою, з приводу якої точаться дискусії (Достовірність соціологічного знання 2022). Соціологи не заперечують, що

існує певний відсоток респондентів, які в умовах війни дають не щирі, а прийнятні в суспільстві «правильні відповіді». З іншого боку, наявність цієї системної похибки не позбавляє можливості досліджувати динаміку громадської думки під час війни. І ті трансформації, які відбулися зі ставленням українців до влади за останні два з половиною роки повномасштабної війни, безумовно, масштабніші за цю похибку від можливої нещирості частини респондентів.

Загальноукраїнський вимір. Напередодні повномасштабного вторгнення українське суспільство було відчутно критично налаштовано по відношенню до центральної влади та загальної ситуації в країні. За даними КМІС, у лютому 2022 р. президенту Володимиру Зеленському довіряло 37% респондентів, тоді як не довіряло – 52%, ще 11% не визначились із відповіддю (Грушецький 2024а). Лише 18% опитаних вважали, що справи в Україні йдуть у правильному напрямку, а 65% респондентів дотримувались

протилежної думки (Грушецький, 2024б). Інші провідні соціологічні служби («Рейтинг», «Центр Разумкова») фіксували подібну відправну точку суспільної думки перед повномасштабним вторгненням.

Для аналізу динаміки суспільної думки щодо оцінки ситуації в Україні та довіри до президента Володимира Зеленського безпосередньо під час повномасштабної війни спиратимемося на дані КМІС. Окремо звернемо увагу, що з травня 2022 року (перше опитування після вторгнення) і в подальших дослідженнях у запитанні про загальну оцінку ситуацію в країні соціологи розбили позитивну відповідь на дві за інтенсивністю – «безумовно в правильному напрямку» та «скоріше, в правильному напрямку». В таблиці 1» сума відсотків по обох позитивних відповідях позначена в стовпчику «позитивна оцінка ситуації», а також окремо наводиться відсоток респондентів, які обрали варіант «безумовно в правильному напрямку».

Таблиця 1.

Динаміка суспільної думки щодо оцінки ситуації в Україні та довіри до президента Володимира Зеленського

<i>Дата опитування</i>	<i>Позитивна оцінка ситуації</i>	<i>Безумовно позитивна оцінка ситуації</i>	<i>Довіра до президента</i>
Лютий – 2022	18	-	37
Травень – 2022	68	32	90
Жовтень – 2023	60	17	80
Грудень – 2023	54	13	77
Лютий – 2024	44	11	64
Травень – 2024	-	-	59

Вже перше після вторгнення опитування в травні 2022 року засвідчило надзвичайно стрімке зростання довіри до президента Володимира Зеленського – з 37% до 90%. Одночасно, на перший погляд парадоксально, суттєво зріс відсоток українців, які відповіли, що справи в країні рухаються в правильному напрямку – з 18% до 68%. Припустимо, що в цю відповідь респонденти вкладали зміст щодо правильності державного курсу на опір російській агресії, бо наряд чи сам факт ведення війни на своїй території можна розглядати як «правильний напрямок». Але так чи інакше, ця трансформація суспільної думки внаслідок повномасштабного вторгнення повністю відповідає класичній концепції «rally-round-the-flag». Відповідно до аргументів «школи патріотизму» в цій концепції, Володимир Зеленський став символом та уособленням спротиву всього українського народу.

Відповідно до аргументів «школи громадської думки» варто відзначити короткострокову відмову опозиції від критики та стрімкі кроки влади в бік монополізації інформаційного простору (перш за все, через створення єдиного телемарафону та роботу з найбільшими telegram-каналами).

Максимальні показники підтримки курсу та президента навесні 2022 року далі демонструють тенденцію до зниження, і врешті в лютому 2024-го вперше відсоток респондентів із негативною оцінкою ситуації (46%) переважив (хоч і в межах похибки) відсоток респондентів із позитивною оцінкою (44%). Показово, як і зменшувалась частка респондентів, що обирали полярний варіант «безумовно, в правильному напрямку» в загальній структурі позитивної оцінки (з 0,47 в травні-2022 до 0,25 в лютому-2024). Важливо, що саме цю ж точку перелому – лютий 2024 року і, відповідно, майже 2 роки

повномасштабної війни – зафіксували й інші соціологічні служби. В лютому 2024 року «Центр Разумкова» опублікував результати відповіді на аналогічне питання щодо оцінки ситуації в країні: 40,6% обрали варіант «у правильному напрямку», 38% – «у неправильному напрямку», 21,4% не змогли (або не захотіли) відповідати (Оцінка громадянами ситуації в країні 2024). А найбільш суттєво переважання негативної оцінки ситуації над позитивною проявилось в результатах опитування групи «Рейтинг», що проводилось також у лютому 2024 року: 36% респодентів оцінили напрям справ як правильний, 45% – як неправильний, і ще 19% не змогли визначитись (Рейтинг Моніторинг 2024).

Підкреслимо, що і у дослідженнях КМІС, і у «Центру Разумкова», і в опитуваннях «Рейтингу» під час повномасштабної війни саме лютий 2024-го став першою точкою, коли кількісно перестала домінувати позитивна оцінка розвитку справ у країні. Тієї ж зими майже синхронно з фіксацією від соціологів з'являється висновок із аналітичної записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень імені І.Ф. Кураса НАН України: «Наразі спостерігаємо відкат у тому, що називається «єднання навколо прапора», тобто у суспільній єдності перед викликами війни» (Політична безпека України 2023: 9). Після цього в першій половині 2024 року склалася двояка ситуація, коли більшість все ще довіряє президенту (59% станом на травень-2024), але вже не вважає, що він веде країну в правильному напрямі (немає сумнівів у персоніфікованому сприйнятті українцями відповідальності саме президента за загальну ситуацію в країні).

Все це аж ніяк не означає неможливості виникнення у подальшому нового позитивного тренду щодо довіри до влади та оцінки ситуації в країні, однак це вже не буде прояв саме ефекту «rally-round-the-flag» зразка 2022-2023 років. Перш за все тому, що для «rally-round-the-flag» характерна незалежна від фактичного об'єктивного стану речей

підтримка влади та її курсу як певна стартова афективна реакція суспільства на максимально гострий стрес і безпековий виклик надзвичайної інтенсивності. Тоді як гіпотетичні позитивні тренди зростання довіри до влади в майбутньому можуть виникнути лише з прямим кореляційним зв'язком із об'єктивними здобутками (перш за все на фронті, а також в економіці, в дієвій боротьбі з корупцією, в дотриманні прав людини тощо).

Харківський міський вимір. Натомість на локальному рівні міста Харкова «rally-round-the-flag» продовжує фіксуватись, що підтверджується соціологічними опитуваннями 2024 року. В статті Аналітичного центру «Обсерваторія демократії» відзначається: «Високі рейтинги мера та гордості за своє місто, як не дивно, можуть пояснюватися гостротою моменту, в якому опинився Харків із значним посиленням обстрілів у 2024 році та загрозою повторного російського наступу. Зараз, у 2024 році, загострення ситуації в Харкові могло відтворити громадське «гуртування навколо прапора» у режимі «консолідації навколо міста та мера», що й зафіксували соціологи» (Харків в опитуванні «Рейтингу» 2024). Це і є нашою основною гіпотезою щодо відмінності тривалості «rally-round-the-flag» ефекту на загальноукраїнському та харківському локальному рівнях – значний вплив має інтенсивність безпосередньої безпекової загрози та її сприйняття відповідною спільнотою, зіставне зі станом лютого-березня 2022 року.

В якості джерельної бази для аналізу харківського міського виміру нами використовується щорічне муніципальне опитування соціологічної групи «Рейтинг», яке проводиться з 2016 року (виняток – 2022 рік). Результати останніх двох хвиль дослідження вже під час повномасштабної війни (2023 та 2024 років) виявили щонай-менше три парадокси (на перший погляд) суспільної думки, які цілком можуть пояснюватися саме ефектом місцевого «rally-round-the-flag» на рівні міста.

Таблиця 2.

Динаміка суспільної думки в Харкові щодо оцінки ситуації та довіри до міського голови

Рік	Гордість за місто		Підтримка голови (2016 – 2020: Кернес 2021 – 2024: Терехов)		Позитивна оцінка ситуації	
	Сумарно	Однозначно	Сумарно	Однозначно	В Харкові	В Україні
2016	93	71	69	18	42	11
2017	-	-	73	22	39	8
2018	-	-	75	29	55	13

2019	-	-	72	26	70	57
2020	90	66	69	29	59	30
2021	-	-	59	14	53	23
2023	96	86	86	53	63	-
2024	94	83	80	47	62	-

По-друге, це загальна оцінка ситуація в місті. На питання «Як Ви вважаєте, в цілому, справи у Вашому місті йдуть у правильному чи неправильному напрямі?» у 2024 році 62% харків'ян обрали відповідь «у правильному», 22% висловили протилежну думку і 16% не визначилися з відповіддю. Це третій показник серед обласних центрів України за позитивністю оцінки ситуації в місті (після Вінниці та Хмельницького), однак прикметно, що ці відповіді були отримані з 13 квітня по 14 травня 2024 року – саме напередодні та під час повторної спроби штурму Харкова з боку російських військ (Дев'яте всеукраїнське муніципальне опитування 2024). Квітень-травень 2024 року супроводжувався значною інтенсифікацією обстрілів об'єктів цивільної інфраструктури в Харкові і потужною інформаційною атакою з метою сіяння панічних настроїв та виїзду з міста, однак 62% респондентів відповіли, що «справи рухаються в правильному напрямі». Майже ідентичний відсоток (63%) було зафіксовано в 2023 році, а, наприклад, у 2017 р., коли Харків не відчував на собі руйнівного впливу війни, показник позитивної оцінки ситуації в місті складав лише 39%.

По-третє, це стрімке зростання під час повномасштабної війни довіри до міського голови Ігоря Терехова. У 2024 році 80% харків'ян, у цілому, схвалювали діяльність міського голови (з них 47% обрали варіант «однозначно, схвалюю» і 33% «швидше, схвалюю»). Це з великим відривом найбільша підтримка власного міського голови серед усіх обласних центрів України (Грушецький 2024b). При цьому в 2023 році вона була ще вищою – сумарно діяльність Ігоря Терехова схвалювали 86% опитаних. А от у 2021 році, сумарне схвалення складало 59% і лише 14% обрали полярну категорію «однозначно, схвалюю». Навіть у вкрай електорально потужного попереднього міського голови Генадія Кернеса цей сумарний відсоток схвалення діяльності ніколи не перевищував 75%. Тож, можна припустити, що на стрімке зростання підтримки нового міського голови, Ігоря Терехова, який набув своїх повноважень лише в 2021 році, напряму вплинула повномасштабна війна. Це підтверджує

нашу гіпотезу, що «електоральним бенефіціаром» від «rally-round-the-flag» (принаймні, у прифронтовому місті) може бути міський голова, а не лише президент.

Розглянемо цю гіпотезу з точки зору двох основних шкіл у рамках концепції «rally-round-the-flag». Аргументи в руслі «школи патріотизму» акцентують на тому, що в моменти екзистенційної загрози для міста голова громади стає його символічним уособленням та головною публічною фігурою, навколо якої консолідується містяни. Показово, що в перші місяці повномасштабної війни Ігор Терехов записував свої відеозвернення або включення в телемарафон «Єдині новини» на фоні рівних за розміром прапора України та герба Харкова. Фактично, міському голові в перші місяці війни вдалося вибудувати ефект ототожнення між новим брендом міста з його вольовим асоціативним наповненням («незламність», «залізобетон», «героїзм») та особистим політичним брендом. Натомість аргументи «школи громадської думки» в цьому кейсі меншою мірою знаходять своє підтвердження. Харківський міський голова не комунікував щодо ситуації в місті в форматі «one voice» – до того ж телемарафону з перших місяців війни залучалися голова Харківської обласної військової адміністрації Олег Синегубов, начальник Харківського гарнізону Сергій Мельник, командир спецпідрозділу «Кракен» Костянтин Немічев, і з часом цей перелік публічних спікерів лише збільшувався. Починаючи з другої половини 2022 року в медійному просторі почали з'являтися як анонімні (в telegram-каналах), так і персональні звинувачення на адресу міського голови – наприклад, восени 2022 р. в інтерв'ю «Українській правді» міського голову розкритикував бізнесмен та засновник бригади НГУ «Хартія» Всеволод Кожемяко (Ларін 2022). На відміну від Офісу президента, харківська мерія не має або не задіює «ботоферми», не контролює місцевий медіаринок та слабо співпрацює з telegram-каналами. А з точки зору «школи громадської думки», природа «rally-round-the-flag» і похідного від нього зростання довіри до влади полягає саме

контролі над медіа (та/або їхній свідомій самоцензурі) та пасивності опозиційних сил.

Тож, у харківському кейсі, вочевидь, аргументи «школи патріотизму» про ототожнення міського голови як головної посадової особи місцевого самоврядування з усім містом у моменти надзвичайно інтенсивної загрози краще пояснюють стрімке зростання довіри до міського голови, ніж аргументи «школи громадської думки». Можна припустити, що ототожнення відбувається саме з міським головою як посадою – тобто, справа не в унікальних особистих якостях або діях конкретного політика. Водночас, залишається питання щодо тривалості символічних бенефіцій від «rally-round-the-flag» ефекту для міського голови. Порівняння показників схвалення 2023 та 2024 років (рівень довіри 86% та 80% відповідно) вже дозволяє говорити про поступовий низхідний тренд, однак все одно ця низхідна динаміка на локальному міському рівні не така суттєва, як на загальнонаціональному (де довіра до президента в травні 2024 року впала до 59%, хоча початковий імпульс ефекту після вторгнення був приблизно однаковим і довів підтримку до рівня 90%). Виходячи з позицій «школи патріотизму», можна зробити наступне обґрунтоване припущення: на тривалість «rally-round-the-flag» ефекту впливає рівень інтенсивності загрози – як об'єктивний, так і суб'єктивний (у сприйнятті відповідної спільноти). Якщо середньостатистичний українець у 2024 році відчуває безпосередню загрозу від війни меншою мірою, ніж середньостатистичний харків'янин, то харківському міському голові легше продовжувати отримувати символічні бенефіції від «rally-round-the-flag», ніж президенту.

Безумовно, це лише одне з можливих пояснень стрімкого зростання рівня довіри до міського голови в 2022 році та збереженні цього рівня протягом 2023-2024 років. Допускаємо, що це пояснення не є універсальним та комплексним, бо за такою логікою, схожі прояви локальних «rally-round-the-flag» мають відбуватися в усіх аналогічних кейсах прифронтових міст. Методологічна проблема полягає в тому, що на підставі муніципального опитування «Рейтингу» ми можемо порівнювати показники Харкова лише з обласними центрами. А серед них у дійсно співставній ситуації перебувають лише Запоріжжя та Херсон – два міста, в яких керівництво здійснюють не обрані мешканцями на виборах голови, тож порівняльний контекст проявів «rally-round-

the-flag» тут суттєво ускладнений. При цьому жодне з подібних припущень наразі не може вважатися за фіксовану універсальну відповідь. Перш за все, тому що виникнення «rally-round-the-flag» ефекту є наслідком війни, і ця війна не завершена. Тому аналізуючи динаміку довіри до влади і загалом суспільної думки 2022-2024 років, ми знаходимося у середині незавершеного процесу, і будь-які висновки є, швидше, попередніми обґрунтованими припущеннями.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Довіра до влади є надзвичайно важливим фактором її легітимації та суспільної консолідації, особливо за умов воєнного стану та неможливості проведення виборів у передбачені Конституцією України строки. Аналіз динаміки довіри до президента України під час повномасштабного воєнного вторгнення РФ в Україну показав, що на початку вторгнення в 2022 році відбулося стрімке зростання підтримки президента та позитивних оцінок напрямку руху стану справ у країні.

Релевантним поясненням цього зростання є концепція «rally-round-the-flag». Ця концепція обґрунтовує прямий причинно-наслідковий зв'язок між суттєвим збільшенням довіри до влади і позитивних оцінок державного курсу, а також масштабною екзистенційною загрозою, перед якою опинилася держава та суспільство. Досвід інших країн свідчить, що виникненню ефекту «rally-round-the-flag» і, як наслідок, збільшенню довіри до влади сприяють масштабні терористичні акти, глобальні пандемії, але першочергово – війни.

Сплеск підтримки влади в 2022 році був саме «кредитом довіри» від громадян. Аналіз динаміки суспільної думки в Україні в 2022-2024 роках дозволяє зробити обґрунтоване припущення, що в українському кейсі «rally-round-the-flag» тривав майже 2 роки. Основні кількісні показники щодо підтримки президента та оцінки ситуації в країні ще далекі від повернення до довоєнного рівня (тут, вочевидь, маємо справу з «ефектом низької бази»), проте в якості точки перелому в лютому 2024-го ми розцінюємо той факт, що більшість українців перестали вважати напрямок руху стану справ у країні правильним.

Важливо зацентувати: висновок про згасання або в більш категоричній формі про завершення «rally-round-the-flag» ефекту на загальнонаціональному рівні не означає, що для українського суспільства більше не прибутиманні консолідація та згуртованість у

їхніх різноманітних проявах, і воно приречене на фрагментацію. Більше того, цілком можна припустити, що в подальшій соціо-політичній динаміці негативний тренд зміниться на позитивний (зокрема, і в питанні довіри до влади) – вочевидь, визначальним фактором тут може стати покращення ситуації на фронті. Але це вже не буде «rally-round-the-flag» ефектом у його політологічному розумінні, бо в режимі «rally-round-the-flag» суспільство в своїх оцінках та установках взагалі не орієнтується на об'єктивний стан речей, а довіра до влади не детермінується військовими перемогами чи поразками.

Водночас, після завершення «rally-round-the-flag» ефекту важливо, щоб суспільство розділило категорії «державність», «держава» та «державна влада», які в 2022 році асоціативно звелися в єдиний персоніфікований образ президента як символу національного спротиву (що повністю відповідає підходу «школи патріотизму» в рамках концепції «rally-round-the-flag»). І щоб зменшення підтримки президента та довіри до державних інституцій не нівелювало всі ті позитивні консолідуючі трансформації суспільства, які відбулися в 2022 році.

Додатковий фокус на динаміці суспільної думки в Харкові дозволив зробити висновок, що «електоральним бенефіціаром» від «rally-round-the-flag» може виступати не лише президент, а й міський голова. У випадку харківського міського голови відбулося таке ж стрімке зростання довіри до нього з боку мешканців міста, як і випадку президента в загальнонаціональному масштабі. При цьому протягом 2023–2024 років низхідний тренд зниження довіри до міського голови не є суттєвим. На локальному харківському рівні ефект «rally-round-the-flag» продовжує тривати та впливати на високий рівень довіри до міського голови і загальну позитивну оцінку ситуації в місті.

Своєрідним індикатором того, що маємо справу саме з проявами «rally-round-the-flag» у Харкові є парадоксальність відповідей щодо оцінки ситуації в місті: попри посилення обстрілів ця оцінка є кращою, ніж до початку повномасштабного воєнного вторгнення РФ в Україну. Це є характерною рисою «rally-round-the-flag» ефекту, за якого оцінки громадянами ситуації та персоналій часто не корелюють з фактичним станом речей. Відповідно, мешканці Харкова найбільше серед усіх обласних центрів пишуться своїм містом, найбільше довіряють міському голові та вважають напрямок

руху стану справ у місті правильним, попри фактичну ситуацію в Харкові.

Перш за все, перспективи подальших досліджень пов'язані з аналізом динаміки довіри до центральної та місцевої влади в наступні часові періоди. Важливим питанням є вплив на довіру до влади, з одного боку, ситуації на фронті, і з іншого боку – численних корупційних скандалів, які негативним чином впливають на суспільну консолідацію як на рівні держави, так і окремого міста. Окрім цього, вбачаємо значну дослідницьку перспективу в розширенні проблемного поля з безпосередньо довіри до влади в умовах війни до багатоаспектної теми «rally-round-the-flag», що включає в себе проблему консолідації щодо питань ідентичності. Особливо актуальним це є для Харкова, де співвідношення ідентичностей (щодо мови, релігії, історії) є вкрай специфічним і складним. Тож, перспективи подальших досліджень варто пов'язувати з головним питанням: як після завершення «rally-round-the-flag» не втратити ту консолідацію зразка 2022 року, яка б генерувала «win-win» стратегії для різних частин вкрай неоднорідного українського суспільства.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Зеленько, Г., Кононенко, Н., Овчар, І., Перевезій, В., Ситник, С. 2024. *Інструменти легітимності влади в період дії режиму воєнного стану*. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2024/07/Doslidzhennia_prezentatsiia.pdf
2. Mueller, J.E., 1970. Presidential Popularity from Truman to Johnson. *The American Political Science Review*. 64 (1): 18–34. <https://doi.org/10.2307/1955610>
3. Hetherington, M.J., M. Nelson., 2003. Anatomy of a Rally Effect: George W. Bush and the War on Terrorism. *PS, Political Science & Politics* 36 (1), 37–42. URL: <https://www.uvm.edu/~dguber/POLS234/articles/hetherington2.pdf>
4. Горбачик, А. 2022. Війна як фактор зміни структури та рівня довіри. В: Головаха Є., Макеєв С. ред., 2022 *Українське суспільство в умовах війни*. Київ: Інститут соціології НАН України. с. 347–358. URL: <https://i-soc.com.ua/assets/files/monitoring/maket-vijna...2022dlya-tipografiiivse.pdf>
5. Рябчук, М. 2023. Гуртування навколо прапора. *Zbruc*. URL: <https://zbruc.eu/node/114334>
6. Гринюк, Р.Ф., Гуцуляк, О.І. 2023. Вибори в умовах воєнного стану: конституція, законодавство, реальність. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету: Серія ПРАВО*, 80 (1): 113–123. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.80.1.16>

7. Князева, О. 2023. Ефект «Rally Around the Flag»: національний і наднаціональний рівні. 2023. *Феномен соціальної консолідації у Центрально-Східній Європі: нові реалії та виклики*: Мат-ли міжнар. наук.-практ. конф. 26 вересня 2023 р. м. Кишиневу – м. Одеса / за ред. О. В. Лісеєнко. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2023: 64–68. URL: <http://dspace.pdpu.edu.ua/bitstream/123456789/18419/1/Knyazeva.pdf>
8. Грушецький, А. 2023. Чи здатен Володимир Зеленський ефективно працювати як верховний головнокомандувач: погляди українців до і після широкомасштабного російського вторгнення: Пресреліз 2023. *Київський міжнародний інститут соціології* URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1252&page=1&t=1>
9. Політична безпека України: проблеми політичного і державного правління. Прогнозна оцінка, механізми забезпечення: аналітична записка. 2023. К.: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України URL: <https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2024/02/Analitichna-zapyska.pdf>
10. Мініч, Р. 2024. Соціальна згуртованість в Україні. Частина 1. Тенденції за даними індексів RESCORE 2023 та SCORE 2021. URL: https://api.scoreforpeace.org/storage/pdfs/PUB_Social-Cohesion-in-Ukraine_UKR_March.7.2024.pdf
11. Kizilova, K., Norris, P. 2024. “Rally around the flag” effects in the Russian–Ukrainian war. *European Political Science* 23: 234–250. <https://doi.org/10.1057/s41304-023-00450-9>
12. Fukumoto, K., Tabuchi, E. 2023. The rally ‘round the flag effect in third parties: the case of the Russian invasion of Ukraine. *Journal of Elections, Public Opinion and Parties*, 1–10. <https://doi.org/10.1080/17457289.2023.2293198>
13. Steinher, N.D., Berlinschi, R., Farvaque, E., Fidrmuc, J., Harms, P., Mihailov, A., Neugart M. & Stanek P. 2023. Rallying around the EU flag: Russia’s invasion of Ukraine and attitudes toward European integration. *JCMS* 61 (2), 283–301. <https://doi.org/10.1111/jcms.13449>
14. Gehring, K., 2022. External military threats help to create a stronger European identity and cooperation. *VoxEU.org*. URL: <https://cepr.org/voxeu/columns/external-military-threats-help-create-stronger-european-identity-and-cooperation>
15. Достовірність соціологічного знання: теоретико-методологічний, емпіричний та дискусивний аспекти: Тези доповідей круглого столу 21–22 жовтня 2022 р. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 2023, 1. Київ: Інститут соціології НАН України URL: <https://stmm.in.ua/archive/ukr/2023-1/13.pdf>
16. Грушецький, А. 2024а 5-річчя президентства Володимира Зеленського: як змінювалася довіра президенту в 2019–2024 роках та оцінка діяльності його партії: Пресреліз К.: Київський міжнародний інститут соціології. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1413&page=1>
17. Грушецький, А. 2024 б. Напрямок справ у країні та довіра політичним, військовим і громадським діячам. Пресреліз. 2024. К.: Київський міжнародний інститут соціології. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1368&page=1>
18. Оцінка громадянами ситуації в країні та дій влади. Довіра до соціальних інститутів, політиків, посадовців та громадських діячів (січень 2024). *Центр Разумкова* URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-ta-dii-vlady-dovira-do-sotsialnykh-instytutiv-politykiv-posadovtsiv-ta-gromadskykh-diiachiv-sichen-2024r>
19. Рейтинг Моніторинг, 26-та хвиля: суспільно-політичні настрої населення. 2024. *Соціологічна група «Рейтинг»* URL: https://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/rg_rating_monitoring_moods_1000_19022024.pdf
20. Харків в опитуванні "Рейтинг": на що варто звернути увагу, окрім рейтингів. 2024. *Аналітичний центр «Обсерваторія демократії»*. URL: <https://hvylya.net/uk/analytics/294208-harkov-v-oprose-reytinga-na-cho-toit-obratit-vnimanie-krome-reytingov>
21. Дев’яте всеукраїнське муніципальне опитування. 2024. *Соціологічна група «Рейтинг»*. URL: https://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/ninth_municipal_survey_may_2024_ua_for_printing.pdf
22. Ларін, Ю. 2022. Харківський мультимільйонер розкритикував мерію Терехова і нардепа Абрамовича з «батальйону Монако». *DUMKA.MEDIA*. URL: <https://dumka.media/ukr/war/1666270064-harkivskiy-multimilyoner-rozkritikovav-meriyu-terehova-i-nardepa-abramovicha-z-batalyonu-monako>

Стаття надійшла до редакції 10.05.2024

Стаття рекомендована до друку 17.06.2024

Anton Avksentiev

Assistant professor of the Department of Political Science Ph.D in Political Science,
V. N. Karazin Kharkiv National University, 4, Svoboda Sq., Kharkiv, 61022, Ukraine,
<https://orcid.org/0000-0003-0442-2561>, a.avksentiev@karazin.ua

TRUST IN THE AUTHORITIES IN THE CONDITIONS OF A FULL-SCALE MILITARY INVASION OF THE RF INTO UKRAINE: ALL-UKRAINIAN AND KHARKIV URBAN DIMENSIONS

The article is devoted to determining the dynamics of trust in the authorities in the conditions of a full-scale military invasion of the Russian Federation into Ukraine. Based on the material of All-Ukrainian sociological surveys, trends in the level of trust in the President of Ukraine and approval of the direction of the state of affairs in the country during 2022-2024 were analyzed. The dynamics of trust in the Kharkiv mayor and approval of the direction of the state of affairs in the city were analyzed on the basis of municipal sociological surveys. It is argued that the rapid growth of support for the president and the general positive assessment of the direction of the state of affairs in the country after the full-scale military invasion of the Russian Federation in Ukraine in 2022 is relevantly explained within the framework of the political science concept «rally-round-the-flag». The article reveals the content of this concept, which establishes a direct cause-and-effect relationship between the emergence of an extremely high-level security threat to the state and society and a time-limited increase in trust in the government and support for its course. It was found that after the initial rapid growth of trust in the President of Ukraine and his course in 2022, a downward trend in the dynamics of public support is observed. It was noted that after two years of the full-scale military invasion of the Russian Federation in Ukraine, the majority of citizens stopped positively evaluating the direction of the state of affairs in the country – this moment was characterized as the end of the «rally-round-the-flag» in the All-Ukrainian dimension regarding the support of the government and its course. It has been proven that the «electoral beneficiary» of the «rally-round-the-flag» caused by the war can be not only the central government and the president personally, but also local government representatives (in particular, the mayor of a front-line regional center). It is emphasized that longer manifestations of the «rally-round-the-flag» effect at the level of a local community (in particular, regarding trust in local authorities and positive assessments of the situation in the city) can be explained by the continuously high intensity of the external threat to residents.

Keywords: *trust in the authorities, sociological surveys, Russian-Ukrainian war, «rally round the flag», Ukraine, Kharkiv.*

REFERENCES

1. Zelenko, G., Kononenko, N., Ovchar, I., Perevezij, V., Sy'tny'k, S. 2024. *Tools of legitimization of power during the period of martial law regime*. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2024/07/Doslidzhennia_prezentatsija.pdf (in Ukrainian).
2. Mueller, J.E., 1970. Presidential Popularity from Truman to Johnson. *The American Political Science Review*. 64 (1): 18–34. <https://doi.org/10.2307/1955610>
3. Hetherington, M.J., M. Nelson., 2003. Anatomy of a Rally Effect: George W. Bush and the War on Terrorism. *PS, Political Science & Politics* 36 (1), 37-42. URL: <https://www.uvm.edu/~dguber/POLS234/articles/hetherington2.pdf>
4. Gorbachyk, A. 2022. War as a factor in changing the structure and level of trust. In: Golovaxa Ye., Makyeyev S. red., 2022. *Ukrainian society in the conditions of war*. Kyiv: Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine. 347–358. URL: <https://i-soc.com.ua/assets/files/monitoring/maket-vijna...2022dlya-tipografii.pdf> (in Ukrainian).
5. Ryabchuk, M. 2023. Rallying around the flag. *Zbruc*. URL: <https://zbruc.eu/node/114334> (in Ukrainian).
6. Grynyuk, R.F., Guetzulyak, O.I. 2023. Elections under martial law: constitution, legislation, reality. *Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University: PRAVO Series*, 80 (1): 113-123. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.80.1.16> (in Ukrainian).
7. Knyazeva, O. 2023. "RALLY AROUND THE FLAG" effect: national and supranational levels. 2023. *The phenomenon of social consolidation in Central and Eastern Europe: new realities and challenges*: Materials international science and practice conference September 26, 2023, Chisinau - Odesa / red. Liseyenko, O. Odesa: "Helvetica". 64–68. URL: <http://dspace.pdpu.edu.ua/bitstream/123456789/18419/1/Knyazeva.pdf> (in Ukrainian).
8. Hrushetskyi, A. 2023. Is Volodymyr Zelenskyi able to work effectively as commander-in-chief: views of Ukrainians before and after the large-scale Russian invasion: Press release 2023. K.: *Kyiv International Institute of Sociology*. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1252&page=1&t=1> (in Ukrainian).

9. Political security of Ukraine: problems of political and state governance. Predictive assessment, mechanisms of provision: analytical note. 2023. K.:Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine. URL:<https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2024/02/Analitichna-zapyska.pdf> (in Ukrainian).
10. Minich, R. 2024. *Social cohesion in Ukraine: part 1 / Trends according to the indices RESCORE 2023 and SCORE 2021*. URL: https://api.scoreforpeace.org/storage/pdfs/PUB_Social-Cohesion-in-Ukraine_UKR_March.7.2024.pdf (in Ukrainian).
11. Kizilova, K., Norris P. 2024. "Rally around the flag" effects in the Russian-Ukrainian war. *European Political Science* 23: 234-250. <https://doi.org/10.1057/s41304-023-00450-9>
12. Fukumoto, K., Tabuchi, E. 2023. The rally 'round the flag effect in third parties: the case of the Russian invasion of Ukraine. *Journal of Elections, Public Opinion and Parties*, 1-10. <https://doi.org/10.1080/17457289.2023.2293198>
13. Steinher, N.D., Berlinschi, R., Farvaque, E., Fidrmuc, J., Harms, P., Mihailov, A., Neugart M. & Stanek P. 2023. Rallying around the EU flag: Russia's invasion of Ukraine and attitudes toward European integration. *JCMS* 61 (2), 283-301. <https://doi.org/10.1111/jcms.13449>
14. Gehring, K., 2022. External military threats help to create a stronger European identity and cooperation. *VoxEU.org*. URL: <https://cepr.org/voxeu/columns/external-military-threats-help-create-stronger-european-identity-and-cooperation>
15. Reliability of sociological knowledge: knowledge: theoretical-methodological, empirical and discursive aspects: Theses of reports of the round table, *October 21-22, 2022. Sociology: theory, methods, marketing*, 2023, №1. Kyiv: Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine. URL: <https://stmm.in.ua/archive/ukr/2023-1/13.pdf> (in Ukrainian).
16. Hrushetskyi, A. 2024a. The 5th anniversary of Volodymyr Zelenskyi's presidency: how trust in the president changed in 2019-2024 and the assessment of his party's activities: Press release 2024. K.:Kyiv International Institute of Sociology. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1413&page=1> (in Ukrainian).
17. Hrushetskyi, A. 2024b. The direction of affairs in the country and trust in political, military and public figures: Press release 2024. K.:Kyiv International Institute of Sociology. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1368&page=1> (in Ukrainian).
18. Citizens' assessment of the situation in the country and the actions of the authorities. Trust in social institutions, politicians, officials and public figures (January 2024). «Razumkov Centre». URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-ta-dii-vlady-dovira-do-sotsialnykh-instytutiv-politykiv-posadovtsiv-ta-gromadskykh-diiachiv-sichen-2024r> (in Ukrainian).
19. Rating Monitoring, 26th wave: socio-political attitudes of the population. 2024. *Sociological Group «Rating»*. URL: https://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/rg_rating_monitoring_moods_1000_19022024.pdf (in Ukrainian).
20. Kharkiv in the "Rating" survey: what should be paid attention to, apart from the ratings. 2024. *Center for Political Analysis «Observatory of Democracy»*. URL: <https://hvylya.net/uk/analytics/294208-harkov-v-oprose-reytinga-na-cho-toit-obratit-vnimanie-krome-reytingov> (in Ukrainian).
21. The ninth all-Ukrainian municipal survey. 2024. *Sociological Group «Rating»*. URL: https://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/ninth_municipal_survey_may_2024_ua_for_printing.pdf (in Ukrainian).
22. Larin, Yu. 2022. The Kharkiv multimillionaire criticized Terekhov's mayor's office and People's Deputy Abramovich from the "Monaco battalion". *DUMKA.MEDIA*. URL: <https://dumka.media/ukr/war/1666270064-harkivskiy-multimilyoner-rozkritikovav-meriyu-terehova-i-nar-depa-abramovicha-z-batalyonu-monako> (in Ukrainian).

The article was received by the editors 10.05.2024.

The article is recommended for printing 17.06.2024.